

ROMUALDAS JUZEFOVIČIUS
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rankraštinis Lietuvos mokslo organizacijų palikimas: išteklių informatyvumo ypatumai

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami XX a. pradžioje, taip pat per visą tarpukario laikotarpį Lietuvoje įsteigtų ir veikusių visuomeninių mokslo organizacijų rankraštinių šaltinių faktografinio informatyvumo savitumai. Pagrindinis dėmesys skirtas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomiems mokslo draugijų rankraščiams klasifikuoti bei įvertinti. Pateikti duomenys byloja, kad šios bibliotekos rankraštyne yra saugomi svarbūs dokumentiniai šaltiniai Lietuvių mokslo draugijos ir kitų pirmųjų Lietuvos mokslininkų įsteigtų organizacijų istorijai bei palikimui analizuoti. Faktografiniu požiūriu išskiriami minėtoje bibliotekoje saugomi informatyvūs tarpukario nepriklausomos Lietuvos kalbininkų ir kai kurių kitų organizacijų veiklos dokumentai, kuriuose yra pateikta svarbi istorinė informacija apie veiklos kryptingumo formavimo teorines prielaidas, mokslinius ir taikomuosius darbus, mokslinės terminijos lietuvių kalba kūrimo procesą, žymių Lietuvos intelektualų indėlį į mokslo plėtrą.

Esminiai žodžiai: Lietuvos istorija; mokslo organizacijos; rankraštiniai šaltiniai.

Keywords: the history of Lithuania; scientific organizations; manuscript sources.

Įvadas. Lietuvos visuomeninių mokslo organizacijų steigimas ir raida XX a. pradžioje ir per visą tarpukario laikotarpį yra viena iš mokslo istorijos sričių, kuri atspindi besiformuojančių mokslininkų bendruomenių ir jų lyderių interesus, tyrėjų telkimo ypatumus, mokslinės raiškos modernėjimo galimybes ir kt.

Šios organizacijos – tai mokslo draugijos ar sąjungos, jų steigti fondai, muziejai ir kitos institucijos. Apie mokslo organizacijų ir jų padalinių veiklą XX a. pirmoje pusėje bylojantys rašytiniai šaltiniai yra saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bei Vilniaus universiteto bibliotekų rankraštyuose, Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonduose. Pastarajame daugiausia saugomi mokslo organizacijų įregistravimo, veiklos apskaitos dokumentai, kurie buvo teikiami tvirtinti valstybinėms įstaigoms.

Dalį svarbių rankraštinių šaltinių panaudojo Lietuvos ir užsienio istorikai, kurie tyrė konkrečių XX a. visuomeninių mokslo organizacijų veiklą. Išskirtinai paminėtina Juozo Jurginio studija apie Lietuvių mokslo draugijos raidą [15, 37–118]. Autorius rėmėsi svarbiausiais rankraštiniais tekstais, išnagrinėjo ne tik esminius faktus apie minėtos organizacijos istoriją, bet ir trumpai įvertino draugijos rankraštinio palikimo svarbą Lietuvos mokslo ir kultūros istorijai tirti.

Istoriografijoje nemažai dėmesio skirta kitos, taip pat nuo 1907 m. Vilniuje veikusios visuomeninės mokslo organizacijos – Vilniaus mokslo bičiulių draugijos – rašytiniams šaltiniams nagrinėti. Minėtos draugijos istorija ir paveldas analizuojamas Irenos Petrauskienės [16, 76–142], Henrikos Ilgevič (Henryka Ilgiewicz) [13] darbuose, kuriuose, remiantis rašytiniais šaltiniais,

nagrinėjamas šios organizacijos mokslinės veiklos kryptingumas, tematika, raiškos formos. Kai kurie Vilniaus mokslo bičiulių draugijos istorijos aspektai analizuojami Lenkijos mokslininkų publikacijose, juose svarbus dėmesys skirtas polonistiniam rašytiniam palikimui tirti.

Lietuvių ir užsienio istoriografijoje mažai tirti ir įvertinti kitų Vilniaus tautinių bendrijų XX a. pirmoje pusėje steigtų mokslo organizacijų rašytiniai šaltiniai.

Tarpukario metais nepriklausomoje Lietuvoje veikusių mokslo draugijų ir kitų visuomeninių akademinių organizacijų šaltiniai buvo tirti ir aptarti Evaldo Bakonio [12, 4–19], Aldono Pupkio [17, 1–6], Aldonos Vasiliauskienės [18] ir kituose darbuose, skirtuose konkrečių mokslo organizacijų istorijai nagrinėti. Šiuose mokslotyrinio pobūdžio darbuose pateikti svarbūs, šaltinių tekstų analize paremti duomenys, taip pat publikuojami tekstų fragmentai, faksimilės, susisteminti kiekybiniai duomenys apie draugijų narių sudėtį, leidybą, renginius ir kitas mokslinės raiškos sritis. Kita vertus, skelbtuose moksliniuose darbuose dar nėra specialiai aptarta Lietuvos mokslo organizacijų dokumentinių, rankraštinųjų šaltinių istoriografinė ir kultūrinė vertė.

Šis straipsnis neapima Lietuvos mokslo draugijų rankraštinio paveldo įvertinimo aspektų visumos, čia siekiama atskleisti tik esminius informatyvumo ypatumus. Tuo tikslu, naudojant pirminių šaltinių analizės ir lyginamosios analizės metodus, klasifikuojami dokumentai ir nagrinėjami jų faktografinio informatyvumo savitumai. Pagrindinis dėmesys skirtas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomiems visuomeninių mokslo organizacijų rankraščiams įvertinti.

Mokslo institucionalizavimo rašytinių šaltinių tipologiniai ypatumai. Lietuvos visuomeninių mokslo organizacijų bei jų steigtų padalinių mokslinės veiklos organizavimo struktūros formavimo, mokslinių ryšių plėtojimo ypatumams analizuoti yra svarbūs mokslinėse bibliotekose saugomi neskelbti draugijų rankraščiai. Pažymėtini Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje sukaupti XX a. pirmosios pusės mokslo draugijų šaltiniai, kuriuos sudaro tokie dokumentai:

- mokslo organizacijų įstatai;
- organizacinės ir finansinės veiklos ataskaitos;
- draugijų valdybų posėdžių protokolai;
- statistinės veiklos suvestinės;
- vardiniai narių sąrašai;
- organizacijų vadovų susirašinėjimas;
- renginių planai;
- skaitytų pranešimų tekstai;
- spaudai parengti tekstai.

Rankraštiniai tekstai saugomi ne tik konkrečių organizacijų, bet ir asmeniniuose mokslininkų fonduose, tad informacija yra išsklaidyta, kartais aptinkama su organizacijų veikla tiesiogiai nesusietų personalijų bylose.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštyne saugoma dalis rašytinių dokumentų, kuriuose fiksuojama informacija apie svarbiausių XX a. pirmosios pusės visuomeninių mokslo organizacijų steigimo prielaidas, steigėjų idėjų realizavimą.

Pažymėtini šioje bibliotekoje saugomi kai kurie 1907–1938 m. Vilniuje veikusios pirmosios XX a. lietuvių intelektualų ir tyrėjų organizacijos – Lietuvių mokslo draugijos – šaltiniai. Šios organizacijos rankraštinio palikimo dalis – tai, visų pirma, tekstai, kurie suteikia žinių apie šios organizacijos veiklos kryptingumo formavimą.

Pavyzdžiui, XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje sudarytas Lietuvių mokslo draugijos veiklos planas naudingas šios organizacijos raiškos tendencijoms po Jono Basanavičiaus mir-

ties pažinti. Dokumente užfiksuoti veiklos organizavimo prioritetai, t. y. akcentuojama tolesnio tautosakos ir kitų sukauptų rinkinių tvarkymo, jų tyrimo svarba, numatytas jaunųjų lituanistinio liaudies paveldo tyrėjų rengimas bei įtraukimas į draugijos mokslinę veiklą ir kt. [9, 2–3].

Duomenys apie Lietuvių mokslo draugijos ryšius ir bendradarbiavimą su Kauno akademine bendruomene, nepriklausomos Lietuvos pedagogais, leidėjais gana išsamiai užfiksuoti šios draugijos korespondencijos raštuose. Tarkime, 1934 m. sausio 29 d. Lietuvių mokslo draugijos kreipimosi į Vytauto Didžiojo universiteto bendruomenę rašte prašoma aukomis paremti mokslinę ir kultūrinę veiklą Vilniaus krašte [2, 1].

Kaip byloja fonduose saugomi rankraštiniai šaltiniai, minėtai Vilniaus mokslo organizacijai Lietuvoje bei užsienio šalyse buvo ne tik aukojamos lėšos, bet ir siunčiamos knygos, spauda, kai kurie eksponatai. Tai liudija 1932 m. rugsėjo 26 d. datuotas rankraštis, kuriame nurodyta, kad knygų Vilnijos lietuviams paaukėjo Mykolas Biržiška, Steponas Kolupaila, taip pat Suomų mokslo draugija, Lvovo muziejus ir kt. Tad šaltiniai suteikia vertingų žinių ir apie tarptautinius ryšius [1, 1].

Dar viena rankraštinio Lietuvių mokslo draugijos palikimo grupė – autoriniai moksliniai tekstai, t. y. pranešimai, straipsniai, studijos. Šie šaltiniai svarbūs personalijų mokslinių ir švietėjiškų interesų, argumentacijos ypatumams nustatyti. Paminėtina Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštyne saugoma vieno iš draugijos lyderių Antano Viskanto studija „Leonas Sapiega“, kurią sudaro 137 puslapių tekstas [11]. Autorius analizavo Lietuvos ir Lenkijos politinių santykių aspektus, rėmėsi skelbtais šaltiniais ir istorikų darbais, mėgino savarankiškai juos interpretuoti. Rankraštinis tekstas leidžia suvokti Leono Sapiegos ir kitų asmenybių reikšmės Lietuvos pozicijoms tvirtinti vertinimus.

Dalis šio teksto duomenų ir vertinimų buvo viešinta 1933 m. spalio 1 d. draugijoje skaitytame pranešime, taip pat tęstiniame leidinyje *Lietuvių tauta* skelbtame šio pranešimo tekste.

Šių dienų istoriografijos požiūriu A. Viskanto argumentai gali būti diskutuoti, tačiau šis rankraštis atspindi ne tiek akademinę, bet daugiau švietėjišką jo paskirtį, nuostatas istorinio tapatumo, savigarbos pozicijoms ugdyti. Tai būdinga ir kitiems Lietuvių mokslo draugijos rankraštiniais tekstams, kurie turėtų būti suvokiami XX a. pirmosios pusės lietuvių inteligentijos raiškos istoriniame kontekste.

Paminėtina ir tai, kad kai kurie Lietuvių mokslo draugijos autorių istorijos ir archeologijos pranešimai bei straipsniai tarpukario laikotarpiu kartais buvo kritiškai vertinami Kauno profesūros publikacijose, priekaištaujama dėl profesionalumo stokos, tačiau Vilnijoje kaupiama lituanistinė medžiaga, jos populiarinimas, panaudojimas švietimui plėtoti nekėlė abejonių. Šiuo metu tai ne tik tyrėjų telkimo ir akademinės veiklos organizavimo, bet ir švietėjiškos raiškos, visuomenės ugdymo XX a. istorijos rašytinis paveldas.

Rankraštiniai šaltiniai liudija apie Tado Vrublevskio ir kitų Vilniaus inteligentų dalyvavimą Lietuvių mokslo draugijos, kurios tikruoju nariu jis buvo, veikloje. T. Vrublevskio raiška renginiuose iš dalies užfiksuota šios organizacijos visuotinių susirinkimų protokoluose, kuriuose buvo sprendžiami ne tik organizaciniai klausimai, bet taip pat skaitomi moksliniai pranešimai, diskutuojama, aptariamasi šaltinių ar straipsnių publikavimo galimybės, svarstomi draugijos mokslinės bibliotekos, archyvo veiklos tobulinimo ir kiti klausimai. Štai 1920 m. gruodžio 28–29 d. draugijos XIV visuotinio susirinkimo protokolo rankraštyje nurodyta, kad Tadas Vrublevskis lenkų kalba skaitė pranešimą „Apie ikiunijinės Lietuvos valstybės valdymo sistemą“ [10, 12]. Apie Tado Vrublevskio dalyvavimą minėtos draugijos renginiuose buvo minima ir draugijos tęstinio leidinio *Lietuvių tauta* apžvalginėje kronikoje [14, 481].

Faktografinis mokslo draugijų rankraščių informatyvumas. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštyne yra saugomi dalies visuomeninių mokslo organizacijų, veikusių tarpukariu nepriklausomoje Lietuvoje, rašytiniai šaltiniai.

Išsamesnė informacija yra apie šias organizacijas:

- Humanitarinių mokslų ir literatūros draugiją;
- Lietuvių kalbos draugiją;
- Lietuvos istorijos draugiją;
- XXVII knygos mėgėjų draugiją ir kai kurias kitas.

Šių organizacijų posėdžių protokolai, korespondencija atspindi lituanistinių tyrimų skatinimo, mokslinės ir populiariosios leidybos organizavimo, kultūros paveldo išsaugojimo, švietėjiškos veiklos visuomenėje aspektus.

Faktografinio informatyvumo požiūriu išskirtini Lietuvių kalbos draugijos šaltiniai. Visų pirma pažymėtini šios organizacijos įstatai, kurių patikslinimai ir papildymai per visą veikimo laikotarpį byloja apie draugijos organizacinio modelio tobulinimą, taip pat apie jo pritaikymą galiojusiems Lietuvos Respublikos įstatymams. Pavyzdžiui, 1936 m. Lietuvių kalbos draugijos įstatai buvo ne tik parengti pagal naują Draugijų įstatymą, bet ir liudijo organizacijos veiklos patirtį. Draugija savo veiklos tikslą „pažinti, tirti bei tobulinti lietuvių kalbą ir kelti visuomenėje bendrinės kalbos mokėjimą“ siejo su tradicinėmis ir jau naujomis to meto organizacijos raiškos formomis, t. y. visuomenės anketinėmis apklausomis ir duomenų viešinimu, tarptautiniais renginiais ir kt. [4, 1–6].

Apie Lietuvių kalbos draugijos organizacinę, mokslinę, taikomąją veiklą byloja Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomi šie informatyvūs šaltiniai: Lietuvių kalbos draugijos steigėjų posėdžių protokolai [6], Lietuvių kalbos draugijos visuotinių susirinkimų protokolai [8], šios draugijos siunčiamieji ir gaunamieji raštai [5], organizacijos patvirtinti nutarimai ir kiti aktai [7 ir kt.]. Lietuvių kalbos draugijos rankraštiniuose šaltiniuose pateikta trumpa informacija apie organizacijos narius, svarbiausius jų mokslinius darbus, pedagoginę ir visuomeninę veiklą, dalyvavimą kitų visuomeninių organizacijų veikloje [3, 1–40].

Visų minėtų Lietuvių kalbos draugijos dokumentų ir rankraščių tekstuose yra pateikta svarbi istorinė informacija apie lietuvių bendrinės kalbos formavimo teorines prielaidas, bendrinės kalbos ugdymo taikomuosius darbus, mokslinės terminijos lietuvių kalba kūrimo procesą, žymių Lietuvos intelektualų indėlį į lietuvių kalbos plėtrą.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomuose rankraštiniuose šaltiniuose esama istorinių duomenų apie kai kurias XX a. pirmoje pusėje Vilniuje tautinių bendrijų įsteigtas ir veikusias mokslo organizacijas:

- Vilniaus mokslo bičiulių draugiją;
- Baltarusių mokslo draugiją;
- Žydų mokslo draugiją ir jos įsteigtą institutą JIWO.

Pažymėtina, kad dviejų pastarųjų visuomeninių organizacijų rankraščiai yra itin fragmentiški, daugiausia tai yra tik išlikę siunčiamieji ar gaunamieji raštai. Šių rašytinių šaltinių stinga, jie svarbūs siekiant geriau pažinti ir suvokti šių organizacijų steigimo tikslus, veiklos organizavimo ypatumus, rezultatus ir svarbą. Išsamesni yra Vilniaus mokslo bičiulių draugijos rankraščiai, juose užfiksuota svarbi informacija apie veiklos kryptingumą, struktūrą, ryšius ir kt.

Rankraštiniuose šaltiniuose galima rasti fragmentiškų duomenų apie kai kurias studentų organizacijas, tarpukariu veikusias Vilniuje ir Kaune. Jie byloja apie akademių bendruomenių narių ryšius, veiklos problemas, neformalią aplinką ir kt.

Šiuo metu archyvinių ir rankraštinų šaltinių tekstai skaitmeninami, tikėtina, kad tai palies ir Lietuvos mokslo istorijos rankraštinių palikimą bei sudarys galimybę geriau panaudoti

šiuos tekstus mokslinei ir švietėjiškai veiklai, jie bus naudingi visuomenės kultūrinio tapatumo ugdymo raiškai plėtoti.

Išvados. Informacija apie mokslininkų dalyvavimą visuomeninių organizacijų veikloje dažnai fragmentiška ir išskaidyta skirtinguose bibliotekų ir archyvų fonduose, tad Lietuvoje pradėtas šaltinių aprašų ir tekstų skaitmeninimas padeda rinkti ir sisteminti duomenis.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštyne yra saugomi svarbūs dokumentiniai šaltiniai Lietuvių mokslo draugijos ir kitų pirmųjų mokslininkų įsteigtų organizacijų istorijai bei palikimui analizuoti.

Faktografiniu požiūriu išskirtini yra minėtoje bibliotekoje saugomi informatyvūs tarpukario nepriklausomos Lietuvos kalbininkų, taip pat knygotyrininkų ir kai kurių kitų organizacijų veiklos dokumentai, kuriuose pateikta svarbi istorinė informacija apie veiklos kryptingumo formavimo teorines prielaidas, mokslinius ir taikomuosius darbus, mokslinės terminijos lietuvių kalba kūrimo procesą, žymių Lietuvos intelektualų indėlį į mokslo plėtrą.

Kultūrinio ir mokslinio palikimo prasme vertingi personalijų rankraščiai, kurie naudingi visuomeninėse organizacijose veikusio akademinio bei kultūros elito vertybinėms nuostatomis, idėjoms, indėliui į tyrimų bei kultūros raidą pažinti ir įvertinti.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

1. *Aukos Lietuvių mokslo draugijai*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F246-249, lap. 1.
2. *Kreipimasis į Vytauto Didžiojo universitetą*. LMAVB RS, F163-872, lap. 1.
3. *Lietuvių kalbos draugijos asmeninių žinių lapai*. LMAVB RS, F63-11, lap. 1–40.
4. *Lietuvių kalbos draugijos įstatai, 1936*. LMAVB RS, F63-1, lap. 1–6.
5. *Lietuvių kalbos draugijos siunčiamųjų raštų nuorašai, 1935–1940*. LMAVB RS, F63-7, lap. 1–101.
6. *Lietuvių kalbos draugijos steigėjų posėdžių protokolai, 1935*. LMAVB RS, F63-2, lap. 4–7.
7. *Lietuvių kalbos draugijos užsienio lietuvių kalbos sekcijos veikimo taisyklės*. LMAVB RS, F63-12, lap. 1–5.
8. *Lietuvių kalbos draugijos visuotinių susirinkimų protokolų knyga, 1935–1940*. LMAVB RS, F63-6.
9. *Lietuvių mokslo draugijos veikimo planas*. LMAVB RS, F163-664, lap. 2–3.
10. *Lietuvių mokslo draugijos visuotinių susirinkimų medžiaga*. LMAVB RS, F22-19, lap. 12.
11. Viskantas, Antanas. *Leonas Sapiega*. LMAVB RS, F255-458, lap. 1–137.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

12. Bakonis, Evaldas. Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 m. *Mūsų praeitis*, 1990, nr. 1, p. 4–19.
13. Ilgiewicz, Henryka. *Societates Academicae Vilnenses*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2008. 668 p.
14. Iš Lietuvių mokslo draugijos kronikos. *Lietuvių tauta*, 1923, kn. 3, d. 2, p. 481.
15. Jurginis, Juozas. Lietuvių mokslo draugija. In: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1975. T. 8: *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, p. 37–118.
16. Petrauskienė, Irena. Vilniaus mokslo draugija. In: *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1979. [T.] 4: *Mokslo draugijos Lietuvoje*, p. 76–142.
17. Pupkis, Aldonas. Lietuvių kalbos draugija. *Gimtoji kalba*, 1995, nr. 2, p. 1–6.
18. Vasiliauskienė, Aldona. *Lietuvių katalikų mokslo akademija*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992. 133 p.

ROMUALDAS JUZEFOVIČIUS

**The Manuscript Heritage of Lithuanian Scientific Organizations:
Peculiarities of Resource Informativeness**

Summary

The article analyzes the peculiarities of the factual data informativeness of manuscript sources from public scientific organisations that were established and functioned in Lithuania in the beginning of the 20th century, and during the entire interwar period. The main focus is given to the classification and evaluation of these societies' scientific manuscripts kept in the Manuscript Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. The presented data suggest that the Manuscript Department of this library contains document sources important for the analysis of the history and heritage of the Lithuanian scientific societies and other early Lithuanian scientific organisations. From the factual point of view, one should specially note informative operational documents of the activities of interwar independent Lithuanian linguistic and other organisations kept in the above-mentioned library, containing important historical information about theoretical assumptions of the formation of the activity trends, about scientific and applied studies, the process of development of scientific terminology in the Lithuanian language, and contributions of famous Lithuanian intellectuals to science development.